

**Kvalitativní přístup a metody
ve vědách o člověku**

VIII

Matúš Šucha
Miroslav Charvát
Vladimír Řehan
(Eds.)

Univerzita Palackého v Olomouci
2009

Sborník příspěvků z VIII. česko-slovenské konference Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku – „Kvalitativní přístup pro praxi“. Konference se konala 19.–20. ledna 2009 v Olomouci.

Oponenti: doc. PhDr. Vladimír Řehan
doc. PhDr. Vladimír Chrz, Ph.D.

Na vydání této publikace se finančně podílely:
Psychologický ústav Akademie věd ČR,
Státní rozpočet České republiky,
Rozvojové projekty veřejných vysokých škol (MŠMT ČR).

Autorem obrázku na obálce je Stanislav Holý

Editors © Matuš Šucha, Miroslav Charvát, Vladimír Řehan, 2009
Cover © Jiří Jurečka, 2009

1. vydání

ISBN 978-80-244-2374-6

Konferenci pod záštitou
ministra školství, mládeže a tělovýchovy
Mgr. Ondřeje Lišky,
hejtmana Olomouckého kraje
Ing. Martina Tesaříka,
primátora statutárního města Olomouc
Martina Novotného
a rektora Univerzity Palackého v Olomouci
prof. Lubomíra Dvořáka

společně organizovaly

Katedra psychologie Filozofické fakulty UP Olomouc,
Psychiatrická klinika 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy v Praze
a Všeobecná fakultní nemocnice v Praze

ve spolupráci s partnery

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR,
Olomoucký kraj,
Statutární město Olomouc,
Psychologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i.,
Katedra pedagogické a školní psychologie PedF UK Praha,
Katedra psychologie a patopsychologie PdF UK Bratislava,
Kabinet výskumu sociálnej a biologickej komunikácie SAV Bratislava,
Časopis adiktologie,
Časopis BIOGRAF,
Sdružení SCAN, o. s.

za laskavé finanční podpory

Filozofické fakulty UP Olomouc,
Psychologického ústavu Akademie věd ČR.

**„Od eidetiky k logice“: K měkkému a tvrdému stylu
zacházení s pojmy v metodě Fenomenologické Reflexe
Výtvarného Artefaktu (PRVA)**

Jiří Závora

Katedra psychologie Pedagogické Fakulty Univerzity J. E. Purkyně Ústí nad Labem

Absktrakt:

Príspevek pojednáva o pohybu mysli v procese porozumení v metodě PRVA. K vysvětlení pohybu je užito tzv. modů: proměnlivosti a stálosti a pojmů tvrdý a měkký styl. Proces porozumení je zde prezentován na teoretickém modelu směřování od eidetiky k logice; tento rozměr je pak vysvětlen na práci s pojmy tvrdými a měkkými, které jej podmiňují a spoluutvářejí podmínky pro vznik a kultivaci vzhledu do prožívané skutečnosti, kterým je v konečném důsledku umožněno verbálně uchopit prožívaný význam.

Klíčová slova:

Znepokojivá emoce, eidetika a logika, tvrdý a měkký styl, modus stálosti a proměnlivosti, metoda PRVA.

1 Úvod

Příspěvek pojednává o *tvrdém a měkkém stylu* (NALIMOV, 1981, NEUBAUER, 2001; 2004) zacházení s pojmy v metodě Fenomenologické reflexe výtvarného artefaktu (dále PRVA). Metoda PRVA umožňuje porozumět znepokojivé emoci, do které byl reflektující vpraven reflexí artefaktu, který sám vytvořil. Tato drobná teoretická studie vychází z teorie a praxe metody PRVA a k ní se též vztahuje, ačkoliv nelze vyloučit širší teoretické konsekvence týkající se procesu porozumění obecně. Jedná se o příspěvek k problematice teorie PRVA, ustavené v rámci disertačního projektu autora (ZÁVORA, 2009).

Velmi stručně řečeno, PRVA pracuje s interakcí procesů mysli a těla a jejím cílem je verbální zachycení (dobré pojmenování) tělesně prožívaného významu (felt sense) tak aby došlo k prožívanému posunu (shift sense): porozumění (HÁJEK, 2002, FRÝBA, 1996, GENDLIN, 2003...).

PRVA vytváří podmínky procesu porozumění prožívaným jevům. Proces porozumění v PRVA směřuje od vyhmátávání podob tělesně prožívaného (eidos) k uchopení prožívaného významu slovem: nalezení smyslu (logos) porozuměním.

Klinická aplikace PRVA ukázala, že k udržení směřování procesu porozumění „eidos to logos“ je nutné na počátku PRVA (na počátku procesu porozumění) zacházet s pojmy měkce.

2 Způsob (styl) zacházení s pojmy

Stylem zacházení s pojmy a důsledky tohoto zacházení, se zabýval V. V. Nalimov (1981), jemuž Zdeněk Neubauer (2001) připisuje autorství pojmů „tvrdý a měkký styl“. Neubauer (tamtéž) k podstatě a rozdílu tvrdého a měkkého zacházení s pojmy v procesu hledání smyslu uvádí: *„Jestliže „tvrdý styl“ vede skrze logiku k určité představě (eidos), pak „měkký styl“ vede skrze eidetiku k „logice“ – k náhledu pravidel proměnlivosti, zjevuje „logos“ spontánního pohybu, jak se zračí ve vzájemné korespondenci podob“* (s. 55).

2.1 Modus proměnlivosti a modus stálosti

K vysvětlení měkkého a tvrdého stylu zacházení s pojmy v PRVA je třeba vzít v potaz dva mody pohybu mysli (NEUBAUER, 2001). PRVA je technikou, která využívá přímého přístupu k psychickým procesům, prostřednictvím sebereflexe. Proces introspekce je navozován rituálně prostřednictvím vztahování se reflektujícího k vlastnímu výtvarnému artefaktu.

PRVA má z hlediska její procesuální podstaty, tj. *směřování k porozumění vlastního prožívání* nejbližší Gendlinovu (2003) *focusingu*, avšak v jiném se značně liší. Z hlediska rituální povahy PRVA, která je dána *duchovním splynutím reflektujícího s vlastním artefaktem*, čehož je dosahováno *„vztahováním se v percepčním dialogu já-Ty“* (BUBER, 2005), je

blízká Morenovu (1934) *psychodramatu*. Z předmětového hlediska je pro PRVA zásadní *tělesně zakotvené prožívání*, které vymezil co do obsahu a významu Karel Hájek (2002).

Při aplikaci PRVA je pro porozumění smyslu tělesně prožívaného významu nutné, aby se reflektující pohyboval v *modu proměnlivosti*; to znamená, aby byl schopen vstupovat do interakce těla a mysli (tzv. toku prožívání) *analogicky*, to znamená: *hledal podobnosti, tvořivě, plasticky si představoval, zřel atd.* V tomto modu se musí reflektující pohybovat po celou dobu procesu provádění PRVA a zejména v tomto modu v počátečních fázích. Stejně tak v jakýchkoliv dílčích *posunech prožívaného významu* (HÁJEK, 2002), kdy dochází k porozumění, by se měl reflektující na počátku pohybovat ve zmíněném modu.

Modus stálosti, tedy schopnost vstupovat do interakce těla a mysli *logicky*, tedy *rozlišovat, oddělovat, pružně přemýšlet* atd., se uplatňuje též v celém procesu porozumění, avšak především v závěru procesu porozumění.

Reflektující se při aplikaci PRVA někdy dostává do slepé uličky tzv. *procesy bránícími tělesně zakotvenému prožívání* (HÁJEK, 2002). Hájek ve svém výzkumu tělesně zakotveného prožívání popisuje mnoho rušivých vlivů od celkového stavu osoby přes vlivy přicházející z těla a mysli až po rušivé vlivy okolí. Mezi *rušivé vlivy mysli* řadí Hájek (s. 115–117):

- *nízké schopnosti mysli provádět introspekci,*
- *nedostatečná otevřenost k tělesné oblasti,*
- *nízká úroveň všímavosti a soustředění,*
- *vnášení struktur, konceptů, očekávání a přání,*
- *zavádějící výklad skutečnosti prožívání,*
- *snaha ovlivnit spontánní procesy,*
- *neschopnost rozhodnutí a použití dovedností.*

Neschopnost¹ pohybu člověka v modu proměnlivosti se dotýká všech rušivých vlivů přicházejících z mysli, nejvíce však *snahy ovlivnit spontánní procesy*. Z hlediska postupnosti průběhu provádění PRVA, a tedy i procesu porozumění, se reflektující, který má potíže s tímto rušivým vlivem mysli, pohybuje příliš brzy v modu stálosti nebo jenom v něm. To také znamená, že se vzdaluje „skutečnému terénu“ (kontextu prožívaného), než by ten zůstal stálým, jednotným a jediným „předmětem porozumění“. Hájek k tomu uvádí: „Osoba se snaží napomoci spontánním jevům, ale její pomoc paradoxně znemožňuje jejich výskyt.“ Dále pak dodává: „Otevřenost prožívání se pak mění v cílené hledání ohniska, při němž osoba plánovitě projíždí různé části těla a když „najde“ ohnisko, nenechá jej „samo od sebe promluvit“, ale aktivně jej pojmenuje. Takové pojmenování samozřejmě zachycuje pouze kvality ohniska, nikoliv prožívaný význam, nebo se jedná o zavádějící výklad významu pocitu“ (s. 115).

Na druhé straně, *neschopnost rozhodnutí*, souvisí s opačným nedostatkem, a sice pohybovat se v *modu stálosti*. Tento pohyb přichází na řadu po spontánním vyvstávání jevů

---

¹ Je míněno situačně podmíněná „neschopnost“.

v toku prožívání. Reflektující, který není schopen využít modu stálosti, není s to prožívaný význam verbálně uchopit, tzv. *dobře pojmenovat*², tj. vybrat, odlišit, rozhodnout...

Je samozřejmé, že oba mody mezi sebou nemají ostré hranice.

2.2 Znepokojivá emoce jako „skutečný terén“ a pojem měkkého stylu

Jak bylo zmíněno v předchozí subkapitole, předmětem PRVA je emoce, prožívaná na úrovni tělesných pocitů. Tato emoce je v PRVA kontextuálním předmětem porozumění: skutečným terénem, jehož celost je třeba udržet. Zjednodušeně řečeno, je třeba začít „z největší možné šířky“ a docházet k postupnému zpřesňování významu (zužování), které vrcholí *dobrým pojmenováním*, tedy porozuměním s úlevou (Hájek, 2002).

Z uvedených důvodů byl v PRVA zaveden pojem „znepokojivá emoce“³ či též znepokojení. Tím je zacházeno s „pocitovaným“ měkce, jelikož nedochází k předčasné konceptualizaci nebo též *ovlivňování spontánních procesů*. Proto nedochází k tomu, že by se reflektující vzdaloval skutečnému terénu tím, že jej jaksi „předčasně mapuje“ než jej skutečně poznal (vznikla by tak mapa, vytvořená z nedostatečně poznané krajiny).

Pojem *znepokojivá emoce*, jak je s ním zacházeno v průběhu PRVA mezi průvodcem procesu a reflektujícím, odpovídá měkkému stylu, podporujícímu eidetiku: *hru podob původního, prožitkově zakoušeného, „živého terénu“*.

Směřování procesu porozumění v PRVA „od eidetiky“ k „logice“, vyžaduje v první řadě zahlédnutí mnoha podob znepokojivé emoce v jejich vzájemné korespondenci:

[„...mám pocit tlaku v žaludku a bušení srdce a taky mě bolí v čele...“ „...je to těsné, těžké jako hlína, ale měkké, není to strnulé a tuhé...“].

Uvedený příklad reflexe v jejím závěru končil *dobrým pojmenováním* prožívaného významu: porozuměním smyslu:

[„...aha... no jo... už jsem se takhle jednou cítila: byla jsem nemocná a máma seděla u mojí postele a brečela a já měla strach, že umírám, jako dítě...“]

Užitím pojmu „znepokojivá emoce“ ponechávám přirozeně vzniklý prostor k *vyhmatávání jednotlivých podob znepokojení* dostatečně široký a především *uvolněný*, aby byl do vědomí připuštěn nejširší kontext těchto podob a též pohyb jejich „*dynamické samočinné*

² Termín „dobře pojmenování“ zavádím jako vhodný pro označení jasněho verbálního uchopení tělesně prožívaných významů, tedy porozumění smyslu a nikoliv spekulace a interpretování; *dobrým pojmenováním* se prožívané významy pojí s se subjektivní skutečností reflektujícího: např. minulé či současné události atd.

³ S pojmem „znepokojivá emoce“, v souvislosti s uměleckým projevem člověka, důsledně pracovala Cassirerova pokračovatelka, Susanne K. Langerová (1953) a je jí v tomto smyslu připisován.

hry". Zároveň využívám ontologické hutnosti tohoto pojmu, která *plodí obrazy* a zároveň *udržuje obrazotvornost v řádu*⁴.

2.3 „Strach“ a „úzkost“ jako pojmy tvrdého stylu

Na desítkách případů PRVA bylo ověřeno, že užívání pojmů strach a úzkost k označení toho, co reflektující pociťuje především pak na počátku provádění PRVA (procesu porozumění), vede (především dospělého) k reduktivnímu, kauzálnímu chápání pociťované emoce ve směru „*od logiky k eidetice*“ – od určitého konstruktů k zahlédnutí jemu odpovídající podoby, která je následně vnitřně prohlášena za podobu pravdy (příčiny).

[„*mám „strach“ a nevím z čeho... z čeho to je? ...možná, že jsem jen vystresovanej...*].

Toto uvažování přesně odpovídá snaze ovlivnit spontánní procesy „urychlováním“ hledání příčiny. To je styl kauzální, tedy tvrdý. To je mapování bez znalosti krajiny. Je to „...*vydělení, vykrojení určité oblasti zkušenostního terénu původně spojitého; je to zavedení nespojitosti*“ (NEUBAUER, 2001: 49).

Tvrdé pojmy ohraničují což je z druhé strany viděno nedostatkem měkkého, „básnického“, či též obrazově uvolněného vyjádření věci. Tvrdý styl tedy v konečném důsledku zamezuje průniku k veskrze eidetické povaze věci (jevu): *k jejímu smyslu vůbec*.

Strach a úzkost a všechny jejich jazykem běžně uchopované variety⁵, jsou nástroje tvrdého stylu pro jejich všeobecnou obsahovou známost. Jako takové náležejí modu stálosti a tedy spíše závěrečné fázi procesu porozumění.

3 Proces porozumění v PRVA ve vztahu k měkkému a tvrdému stylu

Jak patrně, zásadní pozornost v *procesu porozumění* je třeba věnovat způsobu, resp. stylu zacházení s pojmy procesu porozumění. Především v úvodních fázích provádění PRVA je reflektující držten v modu proměnlivosti užitím měkkých pojmů. Tím, že je reflektující veden k tomu, aby pozoroval a popisoval to, co tělesně prožívá, a nikoliv to, čemu pociťované připisuje, je udržten proces porozumění ve směru „*od eidetiky k logice*“⁶ (viz Obr. 1).

Toto směřování pak zaručuje, že dochází k odstupů, tedy „změně pohledu“ v uchopování jevů. Reflektující získává *dostatečný čas* a *bezpečný prostor* pro porozumění prožívanému. Řečeno jinak, odstup od prožitků je „...*předpokladem introspekce, díky níž se rozvíjí vhléd do prožívané skutečnosti.*“ (HÁJEK, 2002: 104).

⁴ Podle Neubauera (2001) lze kvalitu pojmu měřit jeho „ontologickou hutností“ jež vydrží zmíněné metaforické napětí (s. 62).

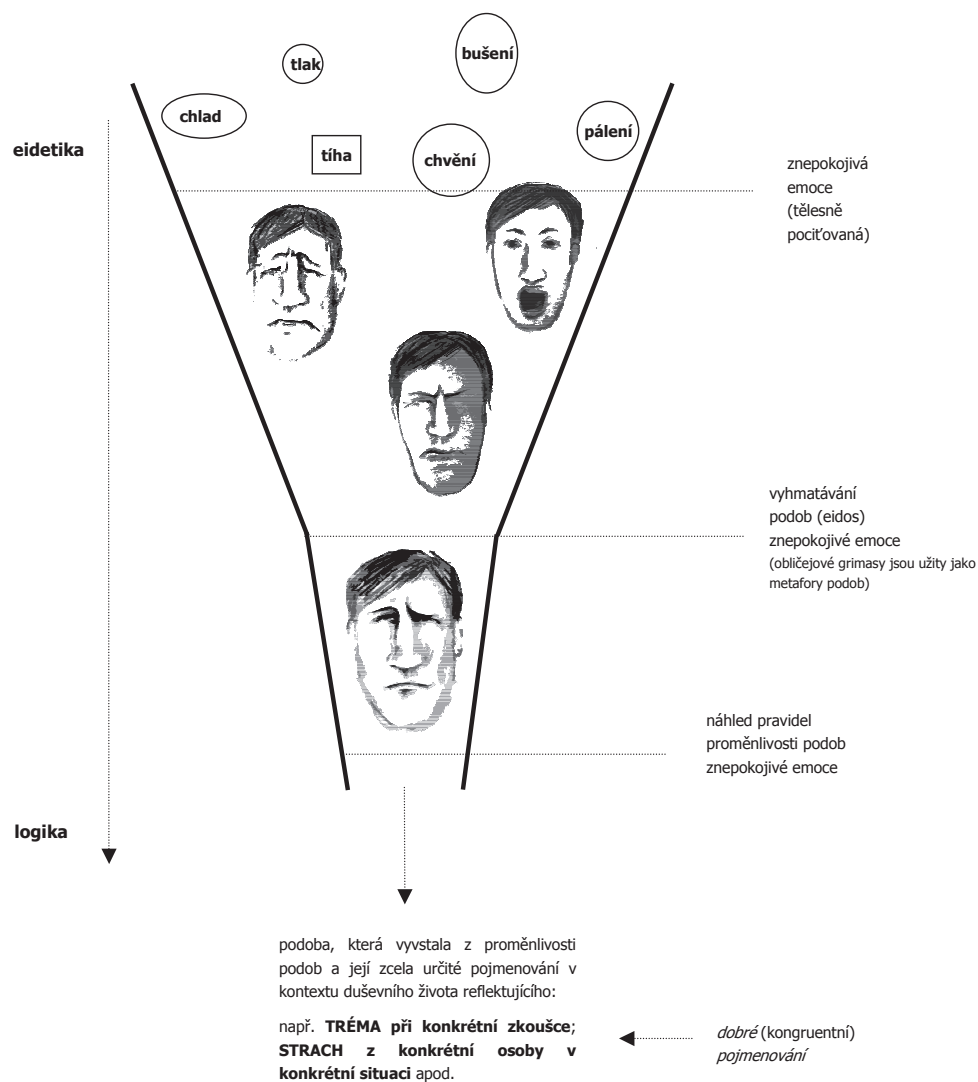
⁵ V češtině např.: *obezřetnost, nejistota, obava, tíseň, úlek, hrůza, děs, panika...* (podle VYMĚTAL, 2000: 19).

⁶ Výklad principů směřování „od eidetiky k logice“ zakládám na myšlenkách Zdeňka Neubauera (2001, 2004...).

Proces porozumění je vzhledem do prožívané skutečnosti, který je jak ve focusingu tak v PRVA rozvíjen, zásadně ovlivněn. Hájek tento vhléd dělí na:

- zaznamenání existence jevů**, které se vyskytují v prožívané skutečnosti často nebo déle přetrvávají,
- zaznamenání podmíněnosti jevů**, jak jeden jev určuje výskyt jiného,
- rozlišení procesu tělesně zakotveného prožívání**, které dokáže opět vyvolat, rozlišit jeho spontaneitu, dokáže rozlišovat i jeho následnosti a vývoj.

Obr. 1: Schématické zobrazení průběhu procesu porozumění ve funkčním směru eidetika – logika

Vhled do prožívané skutečnosti je pak přímo závislý na vhodném a správně načasovaném pohybu mysli v modech proměnlivosti a stálosti v užití pojmů měkkého a tvrdého stylu při verbálním uchopování prožívaného významu (ZÁVORA, 2009).

6 Závěr

Měkký a tvrdý styl a mody stálosti a proměnlivosti jsou koncepty jimiž je třeba se zabývat při úvahách o procesu porozumění. Ten byl zde představen z hlediska jeho směřování, které má zásadní vliv na porozumění smyslu prožívané skutečnosti. Jak bylo zdůrazněno, je-li v úvodních fázích provádění PRVA tělesně pociťovaná emoce označena měkkým pojmem za *znepokojivou*, samovolně otevírá modus proměnlivosti, který umožní postupně zbadat mnoho jejích podob v mnoha souvislostech a okolnostech. Pak ani podoba pravdy zde není určována, nýbrž nalézána: nedochází k navádění a konstruování příčiny, nýbrž k pečování o *objevné porozumění*, tedy aby reflektující:

1. reflektoval, jak je „rozpoložen“ (znepokojen), než že by se kauzálně obracel k příčině – k tomu, čemu znepokojení připsat
2. měl přirozenou snahu porozumět znepokojení, než „odstranit“ zpředmětněnou (nežádoucí) emoci.

Literatura

- Buber, M. (2005). *Já a Ty*. Praha : Kalich. ISBN 80-7017-020-4.
- Fryba, M. (1996). *Psychologie zvládnání života: Aplikace metody abhidhamma*. Brno : Masarykova univerzita. ISBN 80-210-1324-9.
- Gendlin, E. T. (2003). *Focusing*. Portál: Praha. ISBN 80-7178-793-0.
- Hájek, K. (2002). *Výzkum tělesně zakotveného prožívání*. Praha : UK v Praze. ISBN 80-246-0422-1.
- Langerová, S. (1953). *Feeling and Form*. New York : Scribner's Sons.
- Moreno, J. L. (1934). *Who shall survive? A new approach to the problem of human interrelations*. Washington, D. C.: Nervous and Mental Disease Publishing Company.
- Nalimov, V. V. (1981). *In the Labyrinth of Language: A Mathematician's Journey*. University Park Philadelphia : ISI Press.
- Neubauer, Z. (2001). *Smysl a svět: Hermeneutický pohled na svět*. Břeclav : Moraviapress. ISBN 80-86181-45-6.
- Neubauer, Z. (2004). *O Sněhurce aneb cesta za smyslem bytí a poznání*. Praha : Malvern. ISBN 80-86702-02-2.
- Vymětal, J. a kol. (2000). *Speciální psychoterapie – úzkost a strach*. Praha : J. Kocourek. ISBN 80-86123-15-4.
- Závora, J. (2009). *Fenomenologická reflexe výtvarného artefaktu jako možnost bezpečného zacházení se znepokojivými emocemi dítěte*. Nепublikovaná doktorská disertace. Univerzita J. E. Purkyně, Ústí nad Labem.